

Mahepõllumajanduslik LAMBAKASVATUS

EE-ÖKO-02
Eesti põllumajandus

Maaelu Arengu Euroopa
Põllumajandusfond:
Euroopa investeeringud
maapiirkondadesse

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Tava- ja mahepõllumajanduslik lambakasvatus Eestis.....	3
Mahepõllumajandusliku lambakasvatusega alustamine.....	4
Mahepõllumajanduse nõuded lammaste pidamisel.....	6
Lammaste söötmine.....	9
Arvestuse pidamine.....	14
Karja tervis.....	15
Loomade toomine ettevõttesse.....	16
Töötlemine, turustamine ja märgistamine.....	17
Õigusaktid.....	18
Kontaktid.....	19

Väljaanne on mõeldud põllumajandustootjatele, kes plaanivad alustada mahepõllumajandusliku lambakasvatusega või juba tegelevad sellega. Trükises antakse lühike ülevaade mahepõllumajandusliku lambakasvatuse põhimõtetest ja peamistest nõuetest. Kasutatud on Põllumajandusministeeriumi väljaandeid „Mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatus“ (2010) ja „Mahepõllumajanduse nõuete selgitus tootjale 2013“. Nõuded ja nende selgitused on trükises kajastatud seisuga 1. jaanuar 2013.

Mahepõllumajanduse nõuete selgitustel trükises ei ole õiguslikku jõudu. Õiguslikel eesmärkidel tuleb kasutada vastavaid Eesti ja Euroopa Liidu õigusakte.

Koostanud Hillar Kalda

Fotod Hillar Kalda

Kujundanud Hele Hanson-Penu / AS Ecoprint

Trükitud AS Ecoprint

Välja andnud Põllumajandusministeerium 2013

Tallinn 2013

ISBN 978-9949-462-80-3 (trükis)

ISBN 978-9949-462-81-0 (võrguväljaanne)

441 799
Trükitoode

roheline trükis | Trükitud keskkonnateadlikus trükiettevõttes Ecoprint

Sissejuhatus

Lammas on maastikuhoolduse seisukohalt väga oluline põllumajandusloom. Lambakasvatus sobib väga hästi piirkondadesse kus traditsioonilise põllumajandustootmisega ei saa või ei tasu tegeleda nagu saared, rannaäärsed alad ja kuppelmaastikud. Karjatamisega saab korras hoida puis- ja rannaniidud, loopealsed, puiskarjamaad jm.

Mahepõllumajanduslik ehk ökoloogiline lamba-

kasvatus on tootmissüsteem, kus tagatakse loomade heaolu, võimaldatakse neile loomuomane käitumine ja sobiv sööt. Vajaminev sööt toodetakse peamiselt ettevõttes kohapeal, mistõttu loomade arv peab olema kooskõlas ettevõtte põllumajandusmaa suurusega. Loomade tervis ja toodang sõltuvad eelkõige nende pidamistingimustest ja taimekasvatuse edukusest.

Tava- ja mahepõllumajanduslik lambakasvatus Eestis

Lambakasvatus on olnud Eestis veise- ja seakasvatuse kõrval üheks täiendavaks loomakasvatusharuks. 19. sajandil ja 20. sajandi alguses oli lammaste arvukus suur. 1922. aastal oli Eestis kokku 745 000 lammast koos sama aasta talledega. Järgnes lammaste arvukuse vähenemine. 1999. aastal oli Eestis vaid 28 200 lammast. Tänu riiklikule utetoetusele ja Euroopa Liidu põllumajandustoetustele suurenes lammaste arv hüppeliselt. Põllumajandusloomade registris oli 31. detsembril 2012. aastal registreeritud 77 333

lammast. Põllumajandusameti ametnike poolt läbi viidud kohapealse kontrolli andmetel peeti 2012. aastal 345 ettevõttes mahepõllumajanduslikult kokku 48 314 lammast, sh üleminekuaja läbinuid oli 45 322. Kõige rohkem peeti mahelambaid Saaremaal (11 095), Valgamaal (7 530) ja Võrumaal (5 204). Suurimas lambakarjas oli 3 100 looma (Valgamaal), rohkem kui 100 lambaga ettevõtteid oli 127. Võrreldes 2007. aastaga suurenes mahepõllumajanduslikult peetavate lammaste arv 2012. aastal 1,7 korda.

Tabel 1. Lammaste arv Eestis 2007–2012

Aasta	Lammaste üldarv (seisuga 31.12)	Mahelammaste arv (kohapealse kontrolli andmetel)	Mahelammaste osakaal lammaste üldarvust %
2007	64 173	27 987	43,6
2008	66 620	33 860	50,8
2009	75 818	39 374	51,9
2010	76 151	42 464	55,8
2011	81 003	46 496	57,4
2012	77 333	48 314	62,5

Allikas: PMA, PRIA

Paljud Eesti lambakasvatavad on koondunud Eesti Lambakasvatavate Seltsi (ELaS). Selts hoolitseb lamba ja kitsekasvatavate ühistegevuse eest. ELaS

on ainus Veterinaar- ja Toiduameti poolt tunnustatud aretusorganisatsioon Eestis, mis tegeleb kohalike lambatõugude jõudluskontrolli ja aretusega.

Mahepõllumajandusliku lambakasvatusega alustamine

Tavatootmisest üleminek mahepõllumajanduslikule lambakasvatusele ei ole kuigi keeruline. Mahepõllumajandusliku lambakasvatusega alustamise eeltingimus on ettevõttes mahepõllumajandusliku taimekasvatuse viljelemine või sellega samaaegne alustamine. Kui üleminek mahelambakasvatusele algab koos ülemine-

kuga mahetaimekasvatusele, siis on võimalus liha või piima mahesaadusena müüa kahe aasta pärast. Kui üleminekut mahelambakasvatusele alustatakse ettevõttes, kus taimekasvatus on mahepõllumajandusele üleminekuaja (2 aastat) juba läbinud, tuleb liha või piima mahedana müümiseks pidada lambaid mahepõllumajanduse

nõuete järgi vähemalt kuus kuud. Mahepõllumajandusega tegelevad ettevõtted (füüsilised või juriidilised isikud), peavad olema tunnustatud ja kantud mahepõllumajanduse registrisse. Mahe-
lambakasvatusega alustamiseks tuleb esitada Põllumajandusametile (PMA) ettevõtte tunnustamise taotlus taimekasvatuse, loomakasvatuse, sööda esmatootmise ja oma ettevõttes toodetud töötlemata põllumajandustoote turuleviimise kohta. Taotluse saab esitada PMA selle maakonnakeskus kaudu, mille tööpiirkonnas ettevõtte kasutuses olevad maad asuvad. Kui ettevõtte maad asuvad mitmes maakonnas, tuleb taotlus esitada selle maakonnakeskus kaudu, mille tööpiirkonnas maad valdavalt asuvad. Mahepõllumajandusliku taimekasvatuse tegeleda sooviv isik peab esitama ettevõtte tunnustamise taotluse ja sellele lisatavad dokumendid ajavahemikul 10. märtsist 10. aprillini. Kui soovitakse alustada mahepõllumajandusliku loomakasvatusega (juhul kui taimekasvatus on juba tunnustatud) saab taotluse esitada aasta ringi. Vormid andmete esitamiseks, nende täitmise juhendid ja näidised ning tabel riigilõivu suuruse arvutamiseks saab PMA mahepõllumajanduse osakonnast ja kõigist maakonnakeskustest. Eelnimetatud vormid on saadaval ka PMA koduleheküljel www.pma.agri.ee (Valdkonnad > Mahepõllumajandus > Tunnustamise taotluse ja muu teabe edastamine).

Ettevõtte tunnustamiseks taimekasvatuse valdkonnas tuleb tunnustamise taotlusele lisada:

1) ettevõtte põllumassiivide kaart, millel on märgitud põllumassiivid ja poolloodusliku kooslusega alad (millel kavatakse alustada mahepõllumajandusliku taimekasvatusega tegelemist, samuti alad, mis jäävad mittemahepõllumajanduslikku kasutusse) esitades põllu pindala täpsusega vähemalt 0,1 hektarit, põllumassiivi ja poolloodusliku kooslusega ala numbrini ning iga põllu või selle osa koos numbriga;

2) taimekasvatusplaan, mis sisaldab andmeid vähemalt põllumassiivi, põllu (number, pindala), kasvatatavate taimede ja nende eelkultuuride ning karjatatava ala kohta.

Ettevõtte tunnustamiseks loomakasvatuse valdkonnas tuleb tunnustamise taotlusele lisada:

- 1) loomakasvatushoone ja -rajatise, sealhulgas jalutusala kirjeldus ning loomade pidamisviisi kirjeldus;
- 2) karjatamiseks kasutatava poolloodusliku kooslusega ala, põllumassiivi või selle osa number ja pindala, näidates need ettevõtte taimekasvatusplaanis;
- 3) ettevõttes peetavate loomade arv liikide ja vanusegruppide kaupa.

Lisaks koos tunnustamise taotlusega esitatavatele dokumentidele peab ettevõttes kohapeal olema ettevõttes olemasolevate masinate, seadmete, hoonete ja rajatiste kirjeldus ja külvikorraplaan. Ettevõtte tegevuste kirjelduses peab olema näidatud sisseostetavad ja osutatavad teenused. Kui ettevõttes on ka mittemahepõllumajanduslik tootmine, peavad olema kirjeldatud eristatavuse tagamise meetmed. Need kirjeldused esitatakse PMA ametnikule ettevõtte esmase inspekteerimise käigus. Ettevõtte tunnustamise taotluse esitamise päevaks tuleb tasuda ettevõtte tunnustamise eest riigilõiv vastavalt kontrollitava maa suurusele. Ettevõtte tunnustatakse ja kantakse mahepõllumajanduse registrisse, kui tunnustamise taotlus on esitatud tähtaegselt, riigilõiv on tasutud, ettevõttes on läbi viidud esmane kontroll ja ettevõtte vastab mahepõllumajandusliku tootmisenuetele. Tootjale väljastatakse ettevõtte tunnustamise otsus tõendava dokumendina.

Ettevõtja, kes avaldas soovi hakata tegelema mahelambakasvatusega, peab arvates tunnustamise taotluse esitamise kuupäevast hakkama täitma mahepõllumajandusliku loomakasvatuse nõudeid.

Mahepõllumajanduse nõuded lammaste pidamisel

Mahepõllumajanduslikus lambakasvatuses soovitatakse kasvatada eelkõige kohalikke ja põlis-tõuge, sest need on vastupidavamad haigustele ja enam kohanenud kohalike kliimaatiliste tingimustega. Vastupidavuse suurendamiseks on tootmiskarjades sobiv kasutada ristandeid. Ettevõttes, kus tegeletakse mahelambakasvatusega, võib pidada teisi põllumajandusloomi mittemahepõllumajanduslikult tingimusel, et tagatakse hoonete (või hoone osade) kindel eristatavus, samuti tava- ja mahetoomise sööda- ja sõnniku käikude ning hoidlate eraldi kasutus. Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade kasvatamiseks kasutatavad söödad peavad olema ajaliselt või ruumiliselt eristatavad ettevõtte osast, kus ei tegelda mahepõllumajandusliku tootmisega. Kui ettevõttes peetakse näiteks mahelambaid ja mittemahedat piimakarja ning seal ladustatakse maheheina ja mittemaheheina, siis heina ladustamisel ühes hoones peavad heinapartiid olema üksteisest piisavas kauguses koos kirjaliku viitega, millise heinaga on tegemist: nt on paigutatud sildid – mahehein ja tavahein. Pidamistingimused on ettevõtetes väga erinevad. Enamasti peetakse lambaid talviti selleks kohandatud vanades hoonetes või soojas laudas. Kõige paremini sobivad lammastele valgusküllased, avarad, kuivad ja hästi õhustatavad, kuid ilma tõmbetuuleta puithooned. Kui lambaid peetakse pimedas, ülearu soojas, niiskes, tõmbetuulega või puuduliku ventilatsiooniga laudas, muutuvad loomad loiuks ja isutuks, võivad haigestuda ning isegi surra. Soojas laudas on tähtis, et hoones oleks tagatud piisav ventilatsioon. Kui lauta sisenedes on tunda suurt niiskust ja väga tugevat ammoniaagi lõhna, on vaja hoone ventileerimise parandamise eesmärgil ümber ehitada. Lambad ei talu pikaajalist niiskust. Et loomad end hästi tunneksid olgu hoones pigem jahedam, loomade

sulud aga kuivad ja puhtad. Enne oma lambalauda ehitama hakkamist võiks lambakasvataja nõu pidada kogemustega loomapidamishoonete projekteerijaga, hiljuti uue lauda ehitanud või mõne lähipiirkonnas tegutseva kogenud lambakasvatajaga. Hoone soojustus, küte ja ventilatsioon peavad tagama, et õhuringlus, temperatuur, suhteline õhuniiskus ja gaasisaldus püsib tasemel, mis ei kahjusta loomade tervist. Mahelambakasvatushoone planeerimisel ja rajamisel võib planeeritavate investeeringute vähendamiseks organiseerida loomade söötmise väljalutusosal.

Koresööda söötmine toimub väljalutusosal olevatest söödasõimedest kuhu loomadel võiks olla vaba juurdepääs.

Lambalauda suurus sõltub peetavate loomade arvust. Laudas peab olema piisavalt ruumi, et tagada loomadele mugavus, üldine heaolu ja liigiomaste vajaduste rahuldamine, mis eelkõige sõltuvad tõust ning loomade vanusest (tabel 2). Arvestada tuleb ka lammaste käitumistasid, mis sõltuvad eelkõige loomarühma suuruselt ning loomade soost. Lambalauda põrand peab olema sile, kuid mitte libe. Vähemalt 50% pindalast peab olema jäik, st mitte rest- ega võrkpõrand. Puhkepaigas peab olema avar ja kuiv, allapanuga jäiga konstruktsiooniga (mitte võrkpõrandaga) lebamiskoht. Allapanu peab koosnema põhust või muust nõuetekohasest looduslikust materjalist. Lubatud on kasutada ka mittemahepõllumajanduslikust ettevõttest pärit põhku. Enamasti peetakse lambaid Eestis sügavallapanul, mis talvekülmade ajaks hakkab seest ise soojenema, lisa-soojust ning ammoniaagi aure eritama. Allapanu tuleb vastavalt vajadusele lisada, et loomasulud püsiksid kuivad ja puhtad.

Lammastele tuleb tagada vaba juurdepääs puhkale joogiveele. Külmas laudas on vaja hoolt

kanda selle eest, et joogivesi ei jäätuks (kasutada elektrisoojendusega jootmisnõusid). Kui väljalutusalal on puhas lumi, eelistavad lambad joogi-veele lund, kuid joogivesi peab samal ajal olema veenõudes saadaval.

Lammaste pidamine laudas ei ole kohustuslik, kui ilmastikutingimused ja loomade tervis võimaldavad loomi väljas pidada (käia jalutuslalal). Vabaõhualadele (jalutusaladele) pääsemise ajad peavad olema registreeritud ja see info ettevõttes inspektoritele kättesaadav. Juhul kui loomakasvatushoones on piisavalt liikumisruumi, ei ole kohustust loomi talvel väljalutusalale lasta. Nende heaolu ja tervise nimel on see siiski soovitatav. Kui ettevõttel loomapidamishooneid ei ole, peab olema tagatud lammaste heaolu ja kaitse halbade ilmastikutingimuste eest varjumisvõimalusega metsatukas või varjualuses.

Lammaste karjamaad peaksid olema mitmekeelsed ja võimaldama loomadel kuumadel suvepäevadel päikese eest varjuda. Lammastele, eriti talledele meeldib, kui karjamaal on ronimiseks mõni kõrgem kungas või rohtunud kivihunnik.

Lambad on ka väga tänulikud, kui karjamaal on puid, poste vms, mille vastu nad ennast sügada saaksid. Karjatamisperioodil peab omanik suutma hinnata oma karjamaade saagikust. Lambad ei tohi pääseda mittemahedale karjamaale. Kõige otstarbekam on loomade karjatamiseks kasutatava maaala välispiir tarastada lammastele sobiva vähemalt 90 cm kõrguse püsitaraga, seda maaala on võimalik portsjonkarjatamiseks jaotada ajutise taraga.

Lammaste karjatamiseks sobib kõige paremini 5–7 cm kõrgune karjamaarohi. Kevadel, kui rohttaimede kasv on kiire, tuleb kasutada portsjonkarjatamist. Karja hoitakse soovitatavalt 3–5 päeva ühel piisavalt suurel karjamaalapil, et loomad sööksid madalaks kõik rohttaimed ja ei pääseks suurele alale teisi taimi maha tallama. Portsjonkarjatamise kasutamisel on võimalik osalt püsitaraga tarastatud alalt varuda talvesööta. Pärast talvesööda varumist kasvab sinna ädal, mis on suve teisel poolel, kui taimekasv aeglustub, karjatamiseks väga vajalik. Selleks ajaks on ka talled kasvanud suuremaks ja nende karjamaarohu tarbimine oluliselt suurenenud.

Kui väliskeskonna ohutegurid (vargad, kiskjad, hulkuvad koerad) vähegi võimaldavad, siis peaksid lambad karjatamisperioodil saama ööpäev läbi väljas viibida. Vähendamaks parasiitidega nakatumist ei tohi neil olla juurdepääsu talvisele jalutusale ja farmihoonele. Samuti annab suvine lammaste välilaagrites pidamine võimaluse sügise pügamise ajal saada puhast villa, mis kevadise villaga võrreldes on parem.

Rändkarjatamise ajal võivad loomad, kui neid aetakse ühelt karjatamisalalt teisele, toituda mittemahemaadel. Toitumine mittemahepõllu-

majanduslikust söödast (kasvavad heintaimed, mida loomad söövad) ei tohi kõnealusel ajavahe-
mikul ületada 10% kogu aasta söödaratsioonist. Kõnealusel kogus arvutatakse põllumajandusest pärinevas söödas sisalduva kuivaine osakaaluna. Mahelooma on lubatud rändkarjatada laidude, väikesaarte, rahvusparkide ja muude sellesar-
naste alade poollooduslikel kooslustel, kus vii-
mase kolme aasta jooksul ei ole kasutatud mää-
ruse (EÜ) nr 889/2008 lisades I ja II nimetatata
ainet. Nimetatud alal karjatamise ajal kasutatud
sööt loetakse mahesöödaks.

Tabel 2. Loomakasvatushoonete ja jalutusalaade miinimumpindalad mahelambakasvatases

	Pindala looma kohta hoones	Pindala looma kohta jalutuslal (välialal)
Täiskasvanud lammas	1,5 m ²	2,5 m ²
Lambatall	0,35 m ²	0,5 m ²

Allikas: Komisjoni määrus (EÜ) nr 889/2008 III lisa

Mahetootmises on lihalambaid lubatud lõpp-
nuuma ajal pidada ka ainult laudas, et vähendada
söödakulu „ringjooksmisele“, kuid see aeg ei tohi
aga ületada 1/5 nuumatavate loomade elueast
ega kolme kuud.

Talvine väljalutusala, kui see on suhteliselt väike,
võiks olla kõva pinnakattega, et saaks sõnnikut
kokku koguda ning põhjavee reostumist ära hoida.
Kui pinnakate ei ole kõva, ei tohi jalutusala karja-
tamisperioodi saabudes enam kasutada, sest pin-
nas on parasiitidega saastunud ning talled võivad
kergesti nakatuda. Taimkattega jalutusala puhul
võiks aastasele kasutusele järgneda ühe kuni kahe
aasta pikkune taimestiku taastumist ja parasiitidest
puhastumist võimaldav puhkeperiood.

Uttele ja tallede poegimisaegsest ja -järgsest
hooldamisest sõltub üleskasvatatavate tallede
arv ja nende areng, mistõttu nõuab uttele poe-
gimise õige korraldamine lambapidajalt tõsist
hooldust. Poegimise ajal peaks lambaid valvama ka
öös. Laudas peavad emasloomad saama poe-

gida karjast eraldatud kohas. Enamasti on aga
mahelammastel tänu suuremale liikumisvaba-
dusele ja loomupärasemale söödale tervis hea
ning poegimisraskusi esineb harva. Normaalse
sünnitus kulgeb utel harilikult kergesti, ilma kõr-
valise abita. Üldiselt pole soovitatav poegimisele
vahele segada. Loomad, kes sellega korduvalt ise
hakkama ei saa, on mõistlik karjast välja prakee-
rida. Suurem on poegimisraskuste oht puhtatõu-
liste lihalammaste puhul. Seda vähendab esimese
tiinestumise nihutamine hilisemaks, paaritades
noorud teisel eluaastal. Kui lambaid peetakse
väljas ka talvel ning nad poegivad õues, võib vast-
sündinuid ohustada alajahtumine. Sellega kaas-
neb tallede hukkumine või suur lisakulu nende
ülessoojendamiseks ning elule turgutamiseks.
Õues poegimise korral tuleb poegimisperioodi
algus planeerida soovitatavalt märtsi-aprilli, kui
ilm on soojem. Vastsündinud talled tuleks koos
utega eraldada omaette poegimisulgu, mille
pindala peaks olema vähemalt 1,5 m². Seal hoi-
takse ühe tallega utte 1 ööpäev, kahe tallega utte

2 ööpäeva ja 3 tallega utte-3 või enam ööpäeva. Eraldamine on vajalik, et tekiks hea ute ja talle side. Poegimissulgude vajalik kogus on 10% poe-givate uttede arvust.

Eesti seadused nõuavad lammaste märgistamist ja emapoolse põlvnemise üle arvestuse pidamist. Talled peavad olema märgistatud kuue kuu jook-sul arvates looma sündimise päevast kollase plas-tikust kõrvamärgiga ja 7 päeva jooksul märgis-

tamise päevast arvates tuleb nad registreerida PRIA põllumajandusloomade registris. Info ja vormid loomade märgistamise kohta saab PRIA kodulehelt www.pria.ee (registrid>loomadereg ister>vormid). Kõrvamärke saab osta või tellida Jõudluskontrolli Keskusest. Kui on kavas hakata kasvatama tõulambaid, siis on soovitatav pöörduda Eesti Lambakasvatajate Seltsi poole, kust saab infot tõulambakasvatajate kohta ja põlvnemis-tunnistused tõulammastele.

Lammaste söötmine

Loomadele tuleb tagada mitmekesine sööt, mil-les on olemas kõik vajalikud mikro-ja makroele-mendid ning vitamiinid (kuid ainult need, mis on kirjas määruse (EÜ) nr 889/2008 lisades). Vitamii-

nid antakse vajadusel profülaktiliselt koos söö-daga, mitte ei süstita. Mineraalsöötade etiketilt tuleb kindlasti kontrollida, kas kõik söödas sisal-duvad koostisosad on mahepõllumajanduses

lubatud. Keelatud on geneetiliselt muundatud organisme sisaldava sööda kasutamine. Sööta ostes tuleb kindlasti küsida selle täpset koostisainete nimekirja. Lambaid saab üldjuhul edukalt sööta ainult rohusöödaga, lisaks tuleb anda vaid mineraalsööta. Segasööda (jõusööda) abi on mingil määral vaja kasutada vaid piima sünteesiks imetamisperioodil. Eelduseks on aga heade rohumaade ja talvel kvaliteetse heina või silo olemasolu. Väga hästi sobib lammastele looduslike rohumaade liigirikas hein.

Mahelambaid tuleb sööta 100% mahepõllumajanduslikult toodetud söödaga. Vähemalt 60% söödast peab pärinema samast tootmisüksusest või olema toodetud koostöös teiste maheettevõtetega peamiselt samas piirkonnas (välja arvatud rändkarjatamise ajal). Sama piirkond tähendab Eesti Vabariiki.

Loomade söödaratsiooni kuivainest võib kuni 30% moodustada teisest ettevõttest pärit või 100% samas ettevõttes toodetud mahepõllumajandusliku taimekasvatuse üleminekuaja teisel aastal toodetud sööt.

Keskmiselt kuni 20% loomade söödaratsiooni kuivainest võib pärineda oma ettevõtte esimest aastat üleminekuajal olevatelt püsikarjamaadelt või mitmeaastaste söödataimedega maatükkidelt saadud saagist või seal karjatamisest.

Kogu ettevõtte üheaegse mahepõllumajandusega alustamise puhul (looma- ja taimekasvatuse) peab üleminekuaja jooksul loomi söötma põhiliselt oma ettevõtte söödaga (vähemalt 50%). Sellisel juhul pole tegu küll veel mahesöödaga, kuid see on erand, mis kehtib taime- ja loomakasvatuse üheaegse mahepõllumajandusele ülemineku alustamise korral.

Vähemalt 60% lammaste päevase ratsiooni kuivaainekogusest peab moodustama koresööt, hal-

jassööt või silo. Lubatud on ainult konservandivaba silo või silo, mille valmistamisel on kasutatud tehnoloogiliste lisanditena naatriumformiaati, sorbiin-, äädik-, sipelg-, piim- sidrun- või propioonhapet. Silokonservantidena on lubatud ensüümid, pärmid ja bakterid üksnes juhul, kui ilmastikutingimused ei võimalda saavutada vajalikku käärimist.

Talvist sööta võiks mitmekesistada lehtpuuvihtade ehk lehistega. Õigel ajal ning sobivatest puuliikidest valmistatud vihad vastavad oma söödaväärtuselt heale heinale. Lehisteks sobib enamik lehtpuuliike (v.a lepp ja sarapuu) ja neid tehakse suve teisel poolel, pärast heinategu. Tammevihad mõjuvad kõhtu kinnistavalt, mistõttu neid võiks veidi varuda kõhulahutisuse raviks. Lammastel võiks talvel jalutusaias olla võimalus „puid koorida“, selleks sobivad kohaletoimetatud leht- kui ka okaspuud. Selline sööt parandab seedimist ja varustab looma mineraalainete ja vitamiinidega, samuti on see omal kohal ainevahetushaiguste ennetuses.

Uttede toitainete vajadus sõltub väga oluliselt nende füsioloogilisest perioodist. Tiinusvabal ja algtiinuse ajal on toitainevajadus palju madalam kui lõpptiinus- ja imetamisperioodil. Näiteks 60 kg raskune utt vajab energiat tiinusvabal ja algtiinuse perioodil 9,4 MJ, lõpptiinus ajal 14,7 MJ. Imetamisperioodi alguses so. imetamisperioodi esimesel poolel aga juba 19 MJ. Seetõttu peaks nendel perioodidel kasutatavad söödaratsioonid vastama tarbenormidele. Pärast poegimist on emasloomadele kasulik anda mahlakat sööta, odavaim neist on silo. Kui silo ei ole, siis kartulit või juurvilja (nt söödapeet, poolsuhkrupeet, kaalikas). Mahlakas sööt tõstab piimatoodangut, mis tagab tallede kiirema kasvu ja hea tervise. Juurvilja võib segada ka teraviljaga.

Tabel 3. Põhiliste söötade kuivaine sisaldus

Lühendid: KR – karjatamisring, LA – loomise alguses, TÕ – täisõites, LL – loomise lõpul, Ä – ädal, ÖA – õitsemise alguses, ÖPMA – õiepungade moodustumise alguses

Söödaliik	Kasvufaas	Kuivaine %	Söödaliik	Kasvufaas	Kuivaine %
Karjamaasööt (kõrrelisterohe)	1. KR	18	Haljassööt (punane istik)	ÖPMA	15
	2. KR	20		ÖA	19
	3. KR	22		TÕ	23
	4. KR	23		Ä	16
Haljassööt (kultuurniidult)	LA	17,5	Haljassööt (timut)	LA	21
	LL	24		LL	25,5
	TÕ	28		TÕ	30
	Ä	22		Ä	22,5
Haljassööt (ristikurohke, 75% ristik)	LA	17	Haljassööt (kõrreliste- rohke, 25% ristik)	LA	19,5
	LL	21		LL	24
	TÕ	25		TÕ	28
	Ä	17,5		Ä	21
Haljassööt (ristiku-kõrre- liste segu, 50% ristik)	LA	18	Silo (kultuurniidult)	LA	18
	LL	22,5		LL	25
	TÕ	26,5		TÕ	29
	Ä	19		Ä	23
Haljassööt (se- gatis ja segavili, 50% kaunvili)	LA	16	Silo (ristiku- kõrreliste segu, 50% ristik)	LA	18
	LL	18		LL	23
	TÕ	25		TÕ	27
				Ä	19
Haljassööt (se- gatis ja segavili, 50% kaunvili)	LA	16	Silo (ristiku- kõrreliste segu, 50% ristik)	LA	18
	LL	18		LL	23
	TÕ	25		TÕ	27
				Ä	19
Haljassööt (segatis ja segavili, 25% kaunvili)	LA	16	Silo (kõrrelisterohe, 25% ristik)	LL	24
	LL	19		TÕ	28
	TÕ	27			
Haljassööt (söödahernes)	ÖA	16	Silo (timut)	LL	25
				TÕ	29
Haljassööt (kaer)	LA	16	Silo (segatis ja segavili)	LL	20
	LL	20		TÕ	23

Söödaliik	Kuivaine %	Söödaliik	Kuivaine %	Söödaliik	Kuivaine %
Hein	83	Kartul	18–26	Piim	12,5
Teraviljajahud (oder, kaer, nisu, rukis, mais, hernes)	86	Poolsohkrup- peet pealsed juurikad	13 17	Löss	8,5
Teraviljapõhk	83	Söödapeet pealsed juurikad	12 11	Lössipulber	92
Kliid (oder, nisu, rukis)	86	Rapsiseemned	88	Vadak	5
Päevalillekook	90	Rapsikook	90	Kalajahu	90

Allikad: Oll, Ü., Söötamise alused, 1995

Tabel 4. Sugulammaste summaarsed energia ja seeduvaproteiini tarbenormid

Toitefaktorid	Ühik	Uted (60 kg) ¹					Jäärad paaritusperioodil	
		Vabad, algtiined		Lõpp-tiined	Imetavad ²		Kehamass kg	
		Sugukondit-sioonis	Möödu-kalt lah-junud		I	II	100	120
Metabolisee-ruv energia	MJ	9,4	14,4	14,7	19,0	14,9	17,4	20,0
Seeduv proteiin	g	65	100	117	212	147	38	160

¹ Kui ute kehamass erineb 60 kg, siis tuleb teha iga 10 kg kohta järgnev parandus:
1,2 MJ ja 7 g seeduvat proteiini.

² I – 1. ja 2. imetamiskuu, II – 3. ja 4. imetamiskuu

Allikas: Põllumajandusloomade söötmisnormid...1995

Tabel 5. Sugujärade summaarsed energia ja seeduvaproteiini tarbenormid paaritusvabal- ja paaritusperioodil

Kehamass	Metaboliseeruv energia, MJ		Seeduv proteiin, g	
	Paaritusvaba periood	Paaritus-periood	Paaritusvaba periood	Paaritus-periood
80	12,7	14,6	88	117
90	13,9	16	96	128
100	15,1	17,4	104	138
120	17,4	20,0	120	160
140	19,5	22,4	134	178

Allikas: Piirsalu, P., Lambakasvatus I, 2012

Tabel 6. Noorlammaste summaarsed energia ja seeduvaproteiini tarbenormid

Toitefaktorid	Ühik	Kehamass kg					
		20		40		60	
		utt-tall	jäärtall	utt-tall	jäärtall	utt-tall	jäärtall
Metabolisee-ruv energia	MJ	9,7	10,7	12,7	14,0	14,5	17,0
Seeduv proteiin	g	120	140	110	130	104	125

Allikas: Põllumajandusloomade söötmisnormid koos söötade tabelitega, 1995

Lammaste puhul pole uttedele tiinuse alguses soovitatav teravilja sööta, seda tuleks alustada alles viimasel e viiendal tiinuskuul. Sellega ennetatakse poegimiskasvusi (suured looted) ja vähendatakse valgelihaosade esinemist. Kui loomad saavad tiinuse ajal põhisisu, stimuleerib see nende ainevahetust, sest põhisisu ei ole toitained nii kergesti kättesaadavad kui teraviljast. Lõpptiinuse ajal, kui tiine lamba kõhuõõnes on suurenenud loodete tõttu ruumi vähem, tuleb sööda energiasisalduse suurendamiseks lisada ratsiooni teravili. Lambatalled peavad saama naturaalselt piima vähemalt 45 päeva. Kasutada võib ka mahe-täispiimapulbrit. Võib anda ka mahedat lehmapiima. Eesti tingimustes võõrutatakse lambatalled tavaliselt 15–20 nädala vanu-

selt. Pärast seda lastakse nad heale parasitidest puhtale karjamaale, kus eelmisel aastal sama liiki loomi ei karjatatud. Sobiv on näiteks rohuma, kust on tehtud esimene niide heinaks või siloks.

Ekslik on arvamus, et lambad on nii vähenõudlikud, et nende söötmisele ja sööda kvaliteedile ei pea tähelepanu pöörama. Kui söödaratsioon on mahult piisav, siis on kari rahulik, ei tervita lauta astujat valju massilise määgimisega ega trügi karjast välja. Poegimisperioodil ja talledega uttede puhul tuleb määgimist rohkem ette (ka täis kõhu puhul), sest uted kontrollivad tallede lähedalolekut ja talled otsivad ema. Karjast väljatrügist võib sagedamini ette tulla sügisel, kui loomi haarab sügisene rahutus, aga enamasti ei lahku nad ka siis küllaldast toitu pakkuvast alalt.

Arvestuse pidamine

Ettevõttes tuleb pidada loomade liikumise, veterinaarravi ja söötade arvestust. Arvestust võib pidada paberandjal või elektroonselt. Viimasel juhul peab olema võimalus teha andmete kohta väljatrükk

Ettevõtte loomade liikumise arvestuse andmed peavad sisaldama järgmist teavet:

- andmed ettevõttes sündinud loomade kohta (sünniaeg)
- ettevõttesse toodavate loomade kohta: päritolu ja saabumise kuupäev, üleminekuage, eristusmärk ja veterinaarandmed;
- ettevõttest välja viidavate elusloomade kohta: vanus, loomade arv, kaal tapmise korral, eristusmärk ja sihtkoht;
- andmed loomade kao kohta koos põhjendustega.

Inspektor kontrollib ettevõttesse toodud loomade saatedokumente ja ettevõttest müüdud loomade saatedokumente, samuti dokumente hukkumiste kohta. Tunnustatava ettevõtte kontrollimisel tehakse loomade liikumise kohta arvestus taotluse esitamise päevast alates. Tunnustatud ettevõttes kontrollitakse loomade liikumist viimasest kontrollimise päevast arvates. Ettevõttes, kus tegeletakse mahe- ja mittemahepõllumajandusliku loomakasvatusega, tuleb pidada nende kohta eraldi arvestust.

Lammaste haiguste ennetamise ja veterinaarravi puhul tuleb registreerida diagnoos, ravi alustamise ja lõpetamise päev, kasutatava veterinaarravimi liik ja nimetus, veterinaarravimi doos, ravi-

meetod ja ravimi tootja poolt toodangu turustamisele kehtestatud keeluaeg ning andmed ravitud looma(de) kohta (liik, arv, tõug, vanus, sugu, identifitseerimisnumber) ning andmed veterinaarravi teostanud veterinaararsti kohta.

Söötade puhul tuleb arvestust pidada ettevõttesse toodud sööda koguse, toomise päeva, tootmiskoha, tootja ja turustaja, samuti ettevõttes toodetud sööda koguse ja tootmise aja ning nende kasutamise kohta.

Karja tervis

Lammaste esmane tervishoid põhineb haiguste ennetusel loomade õige pidamise ja söötmisega. Keemiliselt sünteetisid allopaatiliste veterinaarravimite või antibiootikumide kasutamine haiguste ennetamiseks on keelatud. Kui loom hoolimata ennetusmeetmetest haigestub või saab vigastada, tuleb teda viivitamata ravida, vajaduse korral teistest loomadest eraldi ning nõuetekohases laudas. Keemiliselt sünteetisid allopaatiliste veterinaarravimite või antibiootikumide asemel kasutatakse taimravitooteid, mikroelemente ning määruse (EÜ) 889/2008 V lisa 1. osas ja VI lisa 3. osas loetletud tooteid, kui nende ravitoime lammaste konkreetse haiguse puhul on tõhus. Kui eelnimetatud toodete kasutamine haiguse või vigastuse ravimisel osutub ebatõhusaks või on tõenäoliselt ebatõhus ning ravi on vajalik looma kannatuste või vaevuste vältimiseks, siis võib loomaarsti vastutusel kasutada keemiliselt sünteetisid allopaatilisi veterinaarravimeid või antibiootikume. Keeluaeg loomale allopaatilise veterinaarravimi manustamise ja sellest loomast mahepõllumajanduslike toiduainete tootmise vahel peab olema kaks korda nii pikk kui ravimile tavatootmises ettenähtud keeluaeg või 48 tundi, kui keeluaega ei ole määratud. Kui loomale või loomarühmale tehakse üle 3 keemiliselt sünteetisid allopaatilise veterinaarravimi või antibiootikumikuuri 12 kuu jooksul või üle ühe ravikuuri, kui loomade tootliku elutsükli pikkus on alla aasta, ei tohi asjaomaseid loomi või nendest saadud tooteid müüa mahepõllumajandusliku toodanguna ning loomad peavad alustama uut ülemineku-

aega. Vaksineerimist, parasiitidevastast ravi või kohustuslikest haigustõrjeprogrammide raames tehtavaid raviprotseduure ei loeta ravikuuride hulka. Kõik loomade ravimised tuleb kindlasti kanda veterinaarpäevikusse.

Lambad on väga tundlikud parasiitide suhtes. Parasiidiprobleeme tuleb ennetada sobivate pidamistingimustega, sest profülaktiline tõrje veterinaarravimitega ei ole lubatud. Nakkuse ennetamise põhireegel: hoiduda karjamaarohu liiga madalaks karjatamisest, sest hinnanguliselt 80% parasiitidest paikneb kuni 5 cm kõrgusel maapinnast. Soovitatav on alla 10 lamba hektari kohta. Väga tähtis on süsteemi loomine püsikarjamaade majandamisel, kus talvesööda varumine ja karjatamine vaheldusid nii, et parasiitide paljunemistsüklid katkeksid. Näiteks võiksid esimesed kevadised karjamaad taas karjamaadena kasutuses olla alles järgmise karjatamisperioodi teisel poolel ja vahepeal kasutatakse neid vaid heinamaadena. Samuti on tõhus uuendada kultuurkarjamaid teravilja kasvatamisega. Kui on kahtlus, et parasiite ennetavad abinõud pole olnud piisavad, tuleb koguda roojaproovid ja saata need analüüsiks veterinaarlaborisse. Kui analüüsid kinnitavad nakatumist parasiitidega, tohib ja tuleb loomi ravida.

Probleemiks võib olla valgelihtõbi. Seda saab ära hoida, kui lambaid poegimise eel üle ei söödeta ning neile antakse vajadusel seleeni mineraalsöödana.

Eestimaa lambafarmides püütakse takistada Maedi-Visna levikut. Samas ei peeta seda haigust

suureks probleemiks Lääne-Euroopa tootmisfarmides, sest haigestumine ohustab eelkõige vanemaid loomi. Haigus levib loomade kokkupuutumisel sülje ja piima kaudu. Haiguse kopsuvorm põhjustab vanematel lammastel kopsukudedele kahjustumist: lammas köhib sageli ja jääb nõrgaks, kuni lõpuks sureb. Kuid alati ei tähenda köha, et lammas on Maedi-Visna-haige. Lambad köhivad mitmel põhjusel, neist lihtsaim on tolmusel karjatanumal kurku läinud tolm. Haiguse uurimiseks võetakse vereanalüüsid. Eesti Lammakasvatajate Selts on alates 1999 aastast tegelenud Maedi-Visna tõrjeprogrammiga, mis kohustab jõudluskontrollis olevates farmides kõigi üle ühe aasta vanuste lammaste vereanalüüside tegemise vastavalt tõrjeprogrammile. Seega on seltsis olemas ülevaade tõukarjade tervislikust seisundist. Üksiküritajalt lammast ostes tuleks küsida, kas Maedi-Visna analüüsid on tehtud. Kui pole, võib

lasta need ise teha. Haiguse esinemist saab kontrollida vaid täiskasvanud loomadel. Kõik nakatunud loomad ei haigestugi ja võivad jääda lihtsalt haiguskandjateks.

Jala- ja sõrahädad halvendavad loomade heaolu ning põhjustavad sellega nende juurdekasvu ja muude toodangunäitajate langust. Krooniliste jalahädadega loomade suur osatähtsus karjas on karja üldise madala heaolutaseme indikaator. Jalahädade tekkimise peamisteks põhjusteks on vale söödaratsioon ja halvad pidamistingimused. Sõrgade regulaarne värkimine on heaks jalahädade ennetamise abinõuks. Sõltuvalt sellest, kui palju loomad liiguvad, tuleks sõrgu värkida 1–2 korda aastas.

Udarahaigusi tuleb püüda vältida ja nende ilmnemisel loomi ravida, sest tugeva talle kasvatab üles vaid terve udaraga utt.

Loomade sissetoomine ettevõttesse

Kui vähegi võimalik, tuleks eelistada oma ettevõttes üles kasvatatud loomi (v.a. isasloomad tõuparanduseks ning veresuguluse vältimiseks).

Kui mahelambaid ei ole piisaval arvul saada, võib PMA nõusolekul ettevõttesse tuua tõuaretuse eesmärgil karja uuendamiseks mittemahepõllumajanduslikult peetavaid esmapoegimata emasloomi kuni 20% senisest karja täiskasvanud lammaste arvust aastas. Seda protsenti võib PMA nõusolekul suurendada kuni 40-ni ettevõtte olulise laiendamise või teist tõugu loomade sisseostmise puhul. Kui ettevõttes peetakse kuni 5 lammast, võib ettevõttesse tuua tõuaretuse eesmärgil karja uuendamiseks ühe esmapoegimata lamba. Kui maheloomi pole saada, võib tõuaretuse eesmärgil ettevõttesse tuua mittemahepõllumajanduslikult peetavaid täiskasvanud isasloomi. Tõuaretuse eesmärgil mittemahepõllumajanduslikult karjast isaslooma toomiseks luba

küsimat ei pea. Kui kari on vähenenud loomataudi, loodusõnnetuse või muu tootja tahtest sõltumatu asjaolu tõttu, võib tavaloomi sisse tuua karja taastamiseks täies ulatuses.

Uute loomade sissetoomisega lõhutakse karja senist hierarhiat ning on oht kaasa saada haigusi, eriti kui loomi ostetakse erinevatest farmidest. Juhul kui siiski on vaja loomi ettevõttesse juurde osta, tuleks uued ostetud loomad esmalt ülejäänud karjast eraldi hoida ja võtta roojaproovid parasiitide ja vereproovid (täiskasvanud loomadel) nakkushaiguste kontrolliks. Nende esinemise ja avastamise puhul on vaja loomad teisest karjast eraldatuna terveks ravida. Eelõeldu on soovitusena kehtiv ka maheloomade puhul. Maheloomade sisseostul piiranguid pole.

Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade vedamisel peavad loomad olema selgelt eristatavad mittemahepõllumajanduslikult peetavatest

loomadest. Mahepõllumajanduslikult peetavate loomade veo eel ega veo ajal ei tohi loomadele manustada keemiliselt sünteesitud allopaatilisi rahusteid. Loomade peale- ja mahalaadimine peab toimuma rahulikult, ettevaatlikult ning elektrilisi stimulaatoreid kasutamata. Oluline on, et mahe- dalt kasvatatud loomad jõuavad sihtpunkti võima- likult stressivabalt. Loomade veoks kasutatav auto peab olema hea ventilatsiooniga ning mittelibeda põrandaga. Teekond sihtpunkti peab kulgema ettevaatlikult ilma järskude pidurdusteta. Loo- madele tuleb anda võimalus pärast väsitavat tee- konda rahunemiseks, joomiseks ja puhkamiseks.

Kui lambad ostetakse tõukarjast, siis võib kin- del olla, et need on tõuaretusspetsialisti poolt hinnatud. Et tõuloom on kallis, on ostjal täielik õigus uurida iga looma tausta: millal loom sün- dis, kes on isa, kes ema, kui raske või vana ta on, võib üle vaadata vennad-õed jne. Võib juhtuda, et tõulooma pähe pakutakse looma, kelle kohta tegelikult põlvnemisandmed puuduvad. Tõuloo- maga saab kaasa kindlasti Eesti Lambakasvatajate Seltsi poolt väljastatud põlvnemistunnistuse, kus on kõik põlvnemisandmed kirjas. Jäära valides on oluline rääkida müüjale ka oma karjast, kust on varem jäärased toodud ning millisest farmist on

ostetud uted. Eestimaa on nii väike, et Võru- ja Saaremaa lambad võivad üksteisega väga lähe- dalt sugulased olla. Ostja eesmärk on saada ter- ved loomad. Jälgida tuleks, et loomad on puhtad, heas toitumuses, rahulikud. Võiks vaadata ham- maste ja sõrgade seisundit. Tuleks ka uurida, kas Maedi-Visna analüüsid on tehtud.

Alates 2005. a peavad aretus- ja tõukarjade tõu- jäärad olema geneetiliselt uuritud TSE-le (trans- missiivsed spongiformsed entsefalopaatid), kuhu kuuluvad kõik loomadel esinevad infektsioosse proteiini ehk priooni tekitatud spongi- formsete ajukahjustustega kulgevad haigused. Lammastel esinevat TSE-d nimetatakse skreipiks. Skreipi esineb üldjuhul 2–5-aastaste loomadel. Teatavad lammaste prioonvalgu-geeni geno- tüübid (edaspidi PrP) põhjustavad resistentsuse skreipi suhtes. Eestis ei ole skreipi diagnoositud.

Vastavalt Euroopa Komisjoni otsusele 2003/100/ EÜ rakendatakse 2004. aastast kõigile liikmesrii- kidele kohustuslikuna ühist strateegiat lammaste TSE suhtes. Eesti lambatõugude aretusprogrammi eesmärgiks on suurendada ARR-alleeli esinemi- sagedust lambakarjades, vähendades neid allelele, mis suurendavad vastuvõtlikkust TSE-dele.

Töötlemine, turustamine ja märgistamine

Kuigi lambaliha vastu on tarbijatel suur huvi, on seda poelettidelt harva leida. Peamiseks põh- juseks on lihakombinaatide vähene huvi lam- maste tapmise vastu, sest lambaliha tootmine on sesoonne. Lihalambaid pakutakse müügiks enamasti juunist-detsembrini. Lihaks müüdavaid lambaid talvesöödaga sööta on lambakasvatajale kahjumlik. Nahkadest ja villast saab lambakasva- taja rohkem tulu siis, kui ta korraldab ise nende töötlemise ja pakub müügiks valmistooteid.

Mahelammaste tapmiseks on tunnustatud AS Saaremaa Lihatoöstuse (2003. aastast) ja Mär-

jamaa Lihatoöstus (2008. aastast). Mahelambaliha turustab TÜ Eesti Mahe. Mahelambalihast too- dete kujundamine ja turustamine on alles algus- järgusja keskmisele Eesti tarbijale veel tundmatu.

Lambakasvataja, kes ei ole Veterinaar- ja Toidu- ameti poolt töötlejana tunnustatud, võib otse talust müüa lambatoorpiima kuni 10 kg päevas. Lambapiima tootmisega on alustanud üks ette- võtte, kes aga ei tooda veel sellises mahus, et too- dang turule jõuaks.

Kui kasutatakse mahepõllumajandusele vii- tavat märgistamist, peavad loomad ja looma-

kasvatussaadused olema vastavalt kas üleminekuaja läbinud või saadud üleminekuaja läbinud loomadest. Märgistada võib sõnaga "ökoloogiline", "mahe" või nende tuletiste või deminutiividega nagu „mahe-“ ja „öko-“ kas eraldi või kombineerituna. Müügipakendis toodete märgistus peab sisaldama:

- Euroopa Liidu logo,
- ELi logoga samal vaateväljal järelevalveasutuse koodnumbrit EE-ÖKO-01 või EE-ÖKO-02;

- koodnumbri juures päritolutähis („ELi põllumajandus“ või „Eesti põllumajandus“).

Lisaks võib kasutada Eesti riikliku mahepõllumajandusele viitavat märki.

Kui toodang müüakse viitega mahepõllumajandusele, siis tuleb saatelehtedel/arvetel kasutada viidet mahepõllumajandusele, nendel dokumentidel ei kasutata logo ega järelevalveasutuse koodnumbrit.

Õigusaktid

Üldised mahepõllumajanduse põhimõtted

- Nõukogu määrus (EÜ) nr 834/2007, mahepõllumajandusliku tootmise ning mahepõllumajanduslike toodete märgistamise ja määruse (EMÜ) nr 2092/91 kehtetuks tunnistamise kohta.

Üksikasjalikud mahepõllumajanduse eeskirjad – Komisjoni määrus (EÜ) nr 889/2008, millega kehtestatakse nõukogu määruse (EÜ) nr 834/2007 üksikasjalikud rakenduseeskirjad seoses mahepõllumajandusliku tootmise, märgistamise ja kontrolliga .

Sööda ja pärmiga seotud muudatused – Komisjoni määrus (EÜ) nr 1254/2008

ELi mahepõllumajanduse logo – Komisjoni määrus (EÜ) nr 271/2010

Märgistamise ja kontrolli muudatused – Komisjoni rakendusmäärus (EL) nr 505/2012,

Mahepõllumajanduse seadus

Riigilõivuseadus

Mahepõllumajanduse valdkonnas tegutsemiseks tunnustamise taotlemine ja taotlusemenetlemise kord – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 26.

Mahepõllumajandusliku tootmise nõuded – Põllumajandusministri 20.02.2009. a määrus nr 25.

Mahepõllumajandusele viitava märgi etalonkirjeldus ja märgi kasutamise kord –

Põllumajandusministri 05.12.2006. a määrus nr 105.

Mahepõllumajanduse valdkonnas tegutseva isiku üle järelevalvet teostavate asutuste koodid – Põllumajandusministri 05.12.2006. a määrus nr 106.

Kõik õigusaktid on kättesaadavad Riigi Teataja koduleheküljel www.riigiteataja.ee, Põllumajandusministeeriumi koduleheküljel www.agri.ee ja Põllumajandusameti koduleheküljel www.pma.agri.ee.

Loe lisaks

Piirsalu, P., Lambakasvatus I, 2012

Mahepõllumajanduslik lamba- ja kitsekasvatus. Väljaandja Põllumajandusministeerium 2010.

Mahepõllumajanduse leht. Väljaandja Ökoloogiaste Tehnoloogiaste Keskus.

Kontaktid

**Põllumajandusministeerium (PM)
Mahepõllumajanduse büroo**

Tel: 625 6537, 625 6533
e-post: mahe@agri.ee
www.agri.ee

**Põllumajandusamet (PMA)
Mahepõllumajanduse osakond**

Tel: 671 2660
e-post: pma@agri.ee
www.pma.agri.ee

**Veterinaar- ja Toiduamet (VTA)
Jaekaubanduse, mahepõllumajanduse ja
mitteloomse toidu büroo**

Tel: 605 4757
e-post: vet@vet.agri.ee
www.vet.agri.ee

Jõudluskontrolli Keskus (JKK)

Tel: 738 7700
e-post: keskus@jkkkeskus.ee
www.jkkkeskus.ee

Eesti Maaülikool (EMÜ)

Veterinaarmeditsiini ja loomakasvatuse instituut
Tel 731 3444
e-post: ragnar.leming@emu.ee
www.emu.ee

**Eesti Mahepõllumajanduse Sihtasutus
(EMSA)**

Tel: 522 5936
e-post: airi.vetemaa@gmail.com
www.maheklubi.ee

Eesti Lambakasvatajate Selts (ELaS)

Tel 742 2579, 533 09406
e-post: kontor@lammas.ee
www.lammas.ee

MTÜ Kihnu Maalambakasvatajate Selts

Tel: 534 27359
e-post: tloomaarst@gmail.com
www.kihnumaalammas.eu

Põllumajandus ministeerium

ISBN 978-9949-462-80-3